

Badanie kapitału społecznego in statu nascendi

1. Przedmiot badania

Kapitał społeczny, jak i wzory partycypacji obywatelskiej postrzega się w badaniach empirycznych zwykle jako efekt długotrwałych procesów społeczno-kulturowych. Rozwój kapitału społecznego wyjaśniany jest często, jak czyni to np. R. Putnam, przy pomocy koncepcji *path-dependency*. Opisuje ona, jak obecny charakter kapitału społecznego zdeterminowany jest przez jego wcześniejsze stadia, zakorzenione w lokalnej tradycji i trwałych wzorach współdziałania. Rozpowszechnienie tej perspektywy przyćmiewa nieco podejścia poszukujące odpowiedzi na to, czy i jak kapitał społeczny może być współcześnie tworzony, analizowany i badany. Szczególnie we współczesnej Polsce, której historia nie sprzyjała jego rozwojowi, a deficyty są powszechnie odczuwane, ta druga praktyczno-celowościowa orientacja może być, naszym zdaniem, przydatna.

Budowanie kapitału społecznego jest długotrwałym procesem. Jednakże jest on zasobem, który może być rozwijany i kształtowany, nie tylko w procesie „naturalnego” używania, ale i poprzez racjonalnie projektowane lokalne polityki. W środowiskach lokalnych cel taki realizują różnego typu działania na rzecz aktywizacji społecznej mieszkańców, animowane przez organizacje pozarządowe, a ostatnio także i przez samorządy. W chwili obecnej działa w Polsce kilkanaście, jeśli nie kilkadziesiąt takich programów. Powstaje zatem pytanie, jak badać ich efektywność, tj. potencjalny wpływ na rozwój kapitału społecznego?. Prezentowane podejście badawcze jest próbą zmierzenia się z tym problemem na przykładzie badania kapitałotwórczych efektów programu „Działaj Lokalnie”, którego celem jest aktywizacja lokalnego środowiska. Program ten realizowany przez sieć Lokalnych Organizacji Grantowych. Program, finansowany ze środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności, realizowany jest przez Akademię Rozwoju Filantropii od 2000 r. W ostatniej, czwartej edycji programu 30 Lokalnych Organizacji Grantowych dofinansowało łącznie ok. 500 projektów lokalnych (na sumę ok. 600 tys. dol.). Grantobiorcami w środowiskach lokalnych są zwykle organizacje pozarządowe, szkoły, świetlice i nieformalne inicjatywy społeczne realizujące lokalne programy rozwiązywania problemów społecznych (w szerokim znaczeniu).

Przedmiotem realizowanych przez nas badań jest oddziaływanie Lokalnych Organizacji Grantowych (dalej: LOG) na kapitał społeczny w środowisku lokalnym. Tak

jak i w przypadku innych programów i działań na rzecz aktywizacji lokalnej, tak i w naszym analizowanym programie działalność Logów jest jednak zbyt krótka, aby ich wpływ na kapitał społeczny oceniać na podstawie takich potencjalnych rezultatów jak zmiany we wzorach współpracy wśród mieszkańców środowisk lokalnych (zwłaszcza wobec braku badań wyjściowych). Dodatkowe utrudnienia metodologiczne wiążą się z wyabstrahowaniem oddziaływania badanych instytucji z szerszego układu lokalnego i wcześniej istniejących zasobów kapitału społecznego. Z tych powodów **przyjęliśmy w badaniach podejście koncentrujące się na kapitale społecznym *in statu nascendi*. Badamy jakie struktury i cechy tego zasobu wyłaniają się ze współpracy inspirowanej przez organizacje aktywizujące w naszym przypadku – LOG-i.**

2. Konceptualizacja kapitału społecznego i zastosowane techniki badawcze

W realizowanych przez nas badaniach kapitał społeczny rozumiemy jako potencjał współdziałania zakotwiczony w strukturach społecznych (sieci kontaktów między podmiotami) i normach społecznych (zaufania społecznego, solidarności). Rozpatrywać go można zarówno w sferze publicznej środowisk lokalnych (powiązania między instytucjami) jak i na poziomie indywidualnych mieszkańców. Sieci i normy społeczne, które tworzą kapitał społeczny oceniamy z punktu widzenia tego, w jakim stopniu przyczyniają się one do rozwoju społecznego środowiska lokalnego i przynoszą szersze (a nie partykularne) korzyści. Stosujemy więc w pewnym stopniu arbitralne, ale szeroko podzielane i uargumentowane kryteria oceny kapitału społecznego, takie jak: różnorodność sieci powiązań, inkluzyjność, trwałość współpracy czy dostosowanie charakteru kapitału społecznego na poziomie indywidualnym i w sferze publicznej, które umożliwia kapitalizowanie tego zasobu na rzecz dobra wspólnego (przejawem braku takiego dostosowania jest np. wykorzystywanie instytucji publicznych do promowania indywidualnych interesów).

W prowadzonych przez nas badaniach próbujemy diagnozować kapitał społeczny zarówno w sferze publicznej środowisk lokalnych, jak i na poziomie „gospodarstw domowych” mieszkańców. W obu sferach przedmiotem naszej analizy jest „strukturalny” wymiar kapitału społecznego (sieci powiązań) jak i normatywny: zaufanie zgeneralizowane i zaufanie do różnych instytucji.

W badaniach kapitału społecznego powstającego w sferze publicznej zastosowałyśmy (nieco uproszczoną) analizę sieciową. Przyjęliśmy **założenie, że oddziaływanie LOGów na lokalny kapitał społeczny można badać analizując charakter powiązań między LOG, grantobiorcami i innymi podmiotami, które brały udział w programie.** Przedmiotem

naszej uwagi jest więc wyłaniająca się w programie „Działaj Lokalnie” sieć współpracy między instytucjami w sferze publicznej: czy tworzy ona ogólnodostępny, czy „partykularny” model kapitału społecznego, czy sieć „promieniuje” na lokalnych mieszkańców, wyłaniając np liderów podejmujących dalsze działania w społeczności, czy buduje zaufanie społeczne tak w sieci jak i poza nią. Interpretację wyników poziomu zaufania w sieci umożliwia zadanie takich samych pytań o zaufanie w sondażu – tym samym próbujemy ustalić, czy członkowie sieci mogą promować postawy otwartej współpracy w społeczności lokalnej, czy charakteryzuje ich relatywna nieufność i partykularyzm.

Badaniami objęliśmy 5 LOGów. Badanie kapitału społecznego w sferze publicznej zrealizowane zostało techniką kwestionariuszowego wywiadu telefonicznego z wspomnianymi członkami sieci - grantobiorcami programu „Działaj Lokalnie” (głównie organizacje pozarządowe, szkoły, grupy nieformalne itp.) i lokalnymi partnerami programu wspomagającymi jego realizację (samorządy, biznes, organizacje pozarządowe itp.). W każdym z badanych Logów przeprowadzono od 20 do 50 wywiadów (różnice w liczebności były m.in. wynikiem liczby grantobiorców).

3. Zmienne do badania kapitału społecznego powstającego w sieci i zmienne w badaniach sondażowych.

W analizie sieci tworzonej przez LOGi skupiliśmy się na następujących jej wymiarach:

pod względem **budowy sieci**:

- jakie podmioty są członkami sieci; różnorodność podmiotów,
- rozkład przestrzenny sieci (np. powiązania wewnątrz gmin a powiązania między gminami),
- częstotliwość współpracy między podmiotami,
- przepływy między podmiotami: informacji, pieniędzy, pomocy organizacyjnej,
- hierarchia w relacjach między podmiotami - kierunek inicjatywy,
- nieformalne kontakty w sieci,

pod względem **dynamiki sieci**:

- powstawanie nowych podmiotów i włączanie ich w sieć,
- włączanie istniejących podmiotów do sieci oraz
- zaprzestawanie współpracy między podmiotami

pod względem **efektów działania sieci**:

- włączanie mieszkańców w sieć: wolontariat i działania liderów, którzy wyłonili się w toku programu,

- efekty działania sieci: zmiany w poziomie aktywności mieszkańców, utrwalanie wzorów współpracy,
- rola LOG w wywoływaniu zmian w sieci (np. w powstawaniu nowych kontaktów).

Pod względem norm:

- zaufanie zgeneralizowane (do uogólnionych innych ludzi).
- zaufanie do konkretnych instytucji lokalnych (w tym również organizacji aktywizującej).
- przywiązanie do miejsca zamieszkania (zadowolenie z miejsca zamieszkania, skłonność do emigracji).

Badanie kapitału społecznego **na poziomie gospodarstw domowych** (obecnie w toku) ma na celu diagnozę takich zjawisk, jak: charakter i poziom kontaktów społecznych (więzi rodzinne, towarzyskie, stowarzyszeniowe, pionowe), poziom zaufania zgeneralizowanego (porównywany z poziomem w sieci LOG) i zaufania do wybranych grup społecznych (porównywany poziomem w sieci LOG), zakres partycypacji w formalnych instytucjach i nieformalnych działaniach, poziom filantropii, gotowość mieszkańców do współpracy, rozpoznawalność działań organizacji aktywizującej i ich ocena. Metodą zastosowaną do tej części badań jest sondaż z mieszkańcami (wywiad kwestionariuszowy).

4. Wybrane wyniki

a) różnorodność podmiotów w sieci

Jedną z zastosowanych przez nas miar jest częstotliwość wskazywania przez respondentów podmiotu, z którym utrzymywana jest stała współpraca. Odpowiedzi na to pytanie odzwierciedlają socjometryczną pozycję poszczególnych podmiotów w sieci LOG. Stosowanym przez nas **kryterium oceny wyłaniających się struktur jest pod tym względem różnorodność sieci i względnie wyrównane pozycje poszczególnych podmiotów, które są jej członkami**. Jak widać to na slajdzie (patrz: załącznik), struktura sieci LOGa w R różni się od struktury sieci LOGa w S. Partnerami współpracy w sieci S są znacznie częściej lokalne samorządy (22% wskazań) i straże (ochotnicza straż pożarna, straż miejska, leśna itp.). Natomiast w R współpraca jest relatywnie częściej podejmowana ze szkołami i parafiami. Ponadto, równie częste wymienianie takich podmiotów, jak: domy kultury, ośrodki pomocy społecznej, policja, LOG, inne lokalne organizacje pozarządowe w S, wskazuje na bardziej zróżnicowaną sieć współpracy, niż w R oraz na podobną pozycję wielu małych, lokalnych „graczy” w sieci Śnieżnika. Różnorodna sieć współpracy, równie silna pozycja wielu lokalnych podmiotów i częsta współpraca z samorządem, jaką zaobserwowano w sieci S, bardzo dobrze służy powstawaniu lokalnego kapitału społecznego.

b) częstotliwość współpracy między podmiotami w sieci

Zastosowanym przez nas kryterium oceny sieci jest **względnie wysoka częstotliwość kontaktów między podmiotami**. Kryterium to wymaga jednak ostrożnego zastosowania, gdyż częsta i silna współpraca między podgrupą podmiotów wskazywać może na ich **dominującą pozycję w sieci i zawiązywanie (w sensie socjometrycznym) kliki**. Interesujące jest z tego punktu widzenia porównanie tego jakie podmioty i jaki ich odsetek wśród ich poszczególnych grup wskazywany jest jako „bardzo częsty partner współpracy”. Jak widać to na slajdzie, w sieci R parafie, ośrodki pomocy społecznej i szkoły znacznie częściej wskazywane są jako bardzo bliski partner w kontaktach. W sieci S, o bardziej różnorodnych jej członkach, współpraca między podmiotami jest ogółem określana jako relatywnie rzadsza.

c) częstotliwość i równomierność przepływu informacji w sieci

Jedną ze stosowanych przez nas miar funkcjonowania sieci LOG jest **stopień i równomierność przepływu informacji między podmiotami**. Przepływ informacji uznajemy za przejaw i ważny czynnik powstawania kapitału społecznego. Respondentom zadawano pytanie czy i jak często omawiają oni problemy społeczne mieszkańców gminy lub powiatu z podmiotami, z którymi współpracują. Jak widać to na slajdzie, częstotliwość przepływu informacji w sieci S i w sieci R znacznie się różni. W przypadku S dominantą jest odpowiedź „podejmujemy częste rozmowy o problemach społecznych”, natomiast w R sieć jest podzielona pod względem przepływu informacji: z mniejszą częścią podmiotów respondenci prowadzą stałe rozmowy o problemach, a z większością – okazjonalne lub rzadkie. Otrzymane w tym punkcie wyniki są zbieżne z wcześniejszymi ustaleniami dla sieci R, które sugerują istnienie tam pewnego skupiska (gęstości lokalnej) i podmiotów „satelitarnych”, o prawdopodobnie trudniejszym dostępie do przepływu informacji.

d) zaufanie członków sieci do różnych instytucji

Jednym z badanych przez nas wymiarów kapitału społecznego jest zaufanie społeczne. Sferę tę badałyśmy m.in. poprzez pytanie respondentów o to, **w jakim stopniu ufają poszczególnym instytucjom**. Kolejny wykres przedstawia różniące się w R i S „mapy zaufania” do instytucji. Jak widać na prawej części wykresu, odzwierciedlającej zaufanie do instytucji nieformalnych, ten rodzaj zaufania jest silniejszy w sieci S, przy jednocześnie silniejszym niż w R zaufaniu do LOGa i innych organizacji pozarządowych. W R natomiast

widoczne jest relatywnie silniejsze niż w Śnieżniku zaufanie do lokalnych instytucji: parafii, szkół i władz lokalnych, co obrazuje dolna część wykresu. Miara ta, co jest zbieżne ze wcześniej omawianymi ustaleniami, ukazuje silną pozycję „tradycyjnych” instytucji lokalnych przy nieco słabszej pozycji oddolnych instytucji społecznej samoorganizacji. Warty odnotowania jest bardzo wysoki poziom zaufania do LOG w obu sieciach.

e) przepływy finansowe w sieci

Rozpoznawanym przez nas aspektem potencjału lokalnego jest stopień i charakter pozyskiwania przez respondentów środków finansowych. Przyjętym przez nas wskaźnikiem silnego potencjału sieci LOG jest **pozyskiwanie z różnorodnych źródeł przez beneficjentów „Działaj Lokalnie IV” dodatkowych funduszy na realizację tego programu**. Badanym zadawano pytanie o to skąd, poza grantem LOG, otrzymywali środki na realizację programu. Poziom tego wskaźnika obrazuje kolejny wykres – mapa „potencjału finansowego” sieci. Jak widać na wykresie, podmioty w sieci S są relatywnie częściej niż w R odbiorcami przepływów finansowych (ukazuje to większa powierzchnia zaznaczonego pola) – częściej udaje im się pozyskiwać środki od lokalnego biznesu, osób prywatnych, krajowych przedsiębiorstw i innych podmiotów. Natomiast w R, przy mniejszym zróżnicowaniu źródeł finansowania „finansowym zapleczem” sieci LOG jest relatywnie częściej samorząd lokalny.

5. Zastosowania przyjętej metodologii

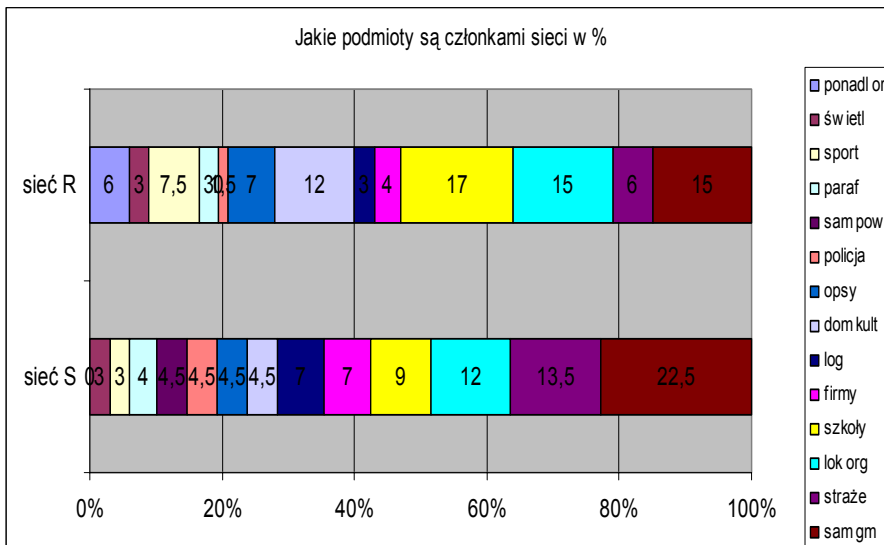
Wykorzystane przez nas **metody i przyjęte wskaźniki pozwoliły w obu środowiskach lokalnych zdiagnozować dwa odmienne modele powstającego kapitału społecznego**. W sieci R do czynienia mamy z kapitałem opartym na bliskiej współpracy między niektórymi instytucjami gminnymi (szkoły, ośrodki pomocy społecznej, domy kultury) i parafiami. Układ ten charakteryzują jednocześnie silniejsze, niż w S powiązania (mierzone m.in. częstotliwością kontaktów) i różnice w przepływie informacji między skupiskiem pewnych podmiotów w sieci a pozostałymi jej aktorami. Sieć R charakteryzuje natomiast większa różnorodność podmiotów, bardziej otwarty przepływ informacji między nimi, wyższe zaufanie w sferze nieformalnej (do przyjaciół, współpracowników) i do organizacji pozarządowych. Sieć ta absorbuje ponadto środki finansowe z większej ilości źródeł, w szczególności od biznesu, osób prywatnych i innych podmiotów. Także inne zastosowane przez nas, a nie opisywane w tym miejscu wskaźniki potwierdzają różnice między modelem S i R. **W uproszczeniu model R można określić jako „instytucjonalny”** (jako opierający się na lokalnych instytucji samorządowych i np. parafiach), a **model S jako**

„**samoorganizacyjny**” (jako opierający się na różnorodnych podmiotach lokalnych z dużym udziałem organizacji pozarządowych, ale i dobrą współpracą z samorządem gminnym).

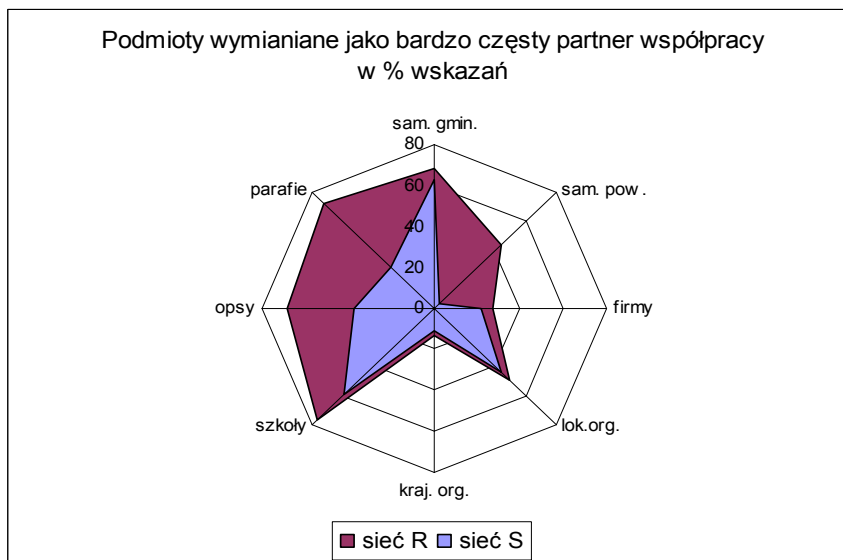
Zastosowane przez nas **podejście, jako pozwalające zdiagnozować różne modele kapitału społecznego *in statu nascendi* może być, w naszym przekonaniu, szerzej stosowane w diagnozowaniu i ewaluacji lokalnych działań aktywizujących** i lokalnych polityk zorientowanych (także) na budowę kapitału społecznego. Zaletą przyjętej metodologii jest możliwość bieżącego monitorowania działań zmierzających do budowy kapitału społecznego i rozpoznawania walorów, jak i potencjalnych zagrożeń związanych z charakterem powstającego zasobu. Powstające w środowiskach lokalnych sieci współpracy mogą być zarówno kapitałem ułatwiającym rozwój całej społeczności, jak i mechanizmem przejmowania przez nielicznych cennych zasobów i utrwalania nierówności. Przyjęta metodologia badania kapitału społecznego w momencie jego powstawania umożliwia diagnozowanie typu powstającego kapitału i tym samym ułatwia kreowanie adekwatnej polityki lokalnej.

Załącznik. Wybrane wyniki – wykresy.

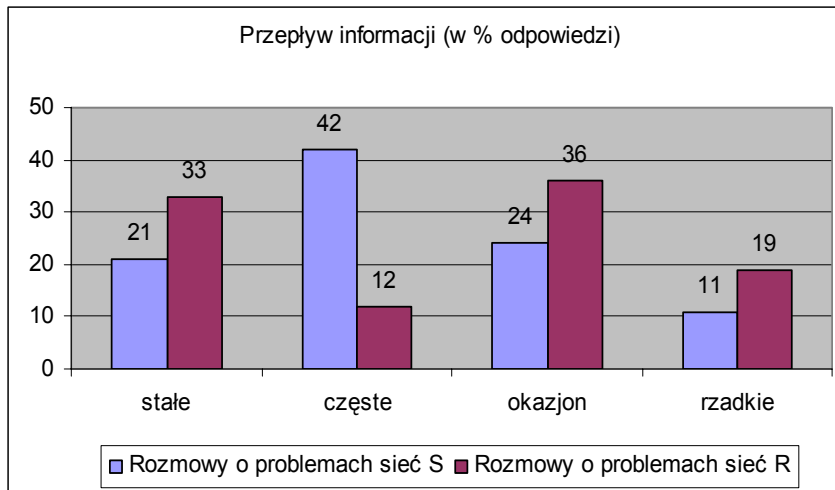
Różnorodność podmiotów w sieci

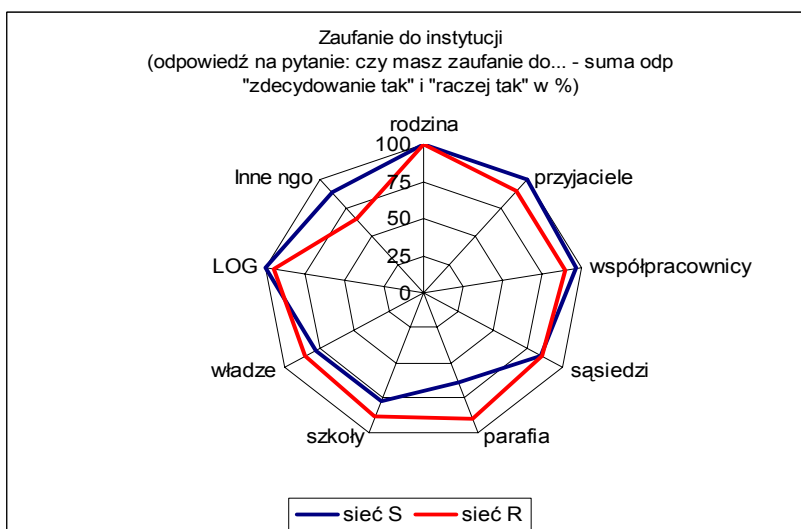
„Siła” różnych podmiotów w sieci -
częstotliwość współpracy

Częstotliwość i równomierność przepływu informacji w sieci

Zaufanie członków sieci do różnych instytucji

Przepływy finansowe w sieci

